

Wittgenstein’da Dini ve Tarihsel ‘Zaman’ Anlatıları*

*Archana Barua ve V. Prabhu***

Çev. Hatice Didar Tuncel-Abdulsamet Şentürk***

Özet

Bu makalenin amacı, öncelikle Wittgenstein’in perspektifine yerleşerek, dini temelde zaman kavramını anlamaktır. Dini anlatılarda, zamanın içerisinde gerçekleşen olaylar bulunur. Bütün dini söylemlerde, tarihsel zamanın bir parçası olan durumlara rastlarız. Bütün dinler, tarihte belirli bir zamana ait olan hikayeler, olaylar ve eylemler bütününden oluşmaktadır. Bu sebeple, dinsel zeminde ortaya konan birçok ifade zamana atıfta bulunarak kullanılır; geçmiş, şimdi ve gelecek zaman. Peki dini bir zeminde meydana gelen bu olaylar, tarihsel gerçeklerle ne kadar örtüşür veya doğrulanabilir? Kullanılan bu dini ifadelerin anlamı nedir? Dini anlatılarda geçen olaylar ne ifade ederler? Bu olayların dini inancı olan bir kişiye ilettiği mesaj ile inancı olmayan birine ilettiği aynı mıdır? Diğer bir deyişle, ‘zaman’ kavramı tarihsel ve dini anlatılarda nasıl bir işlev görür? ‘Zaman’, bu çerçevelerin ikisinde de aynı anlama mı gelir, yoksa farklı bir anlam mı ifade etmektedir? Eğer işaret ettiği anlam aynıysa, o halde, bir kişi kendi dini anlatılarında geçen hikayeleri/efsaneleri nasıl olur da tarihsel zaman fikri bağlamında anlamlandırabilir? Yok eğer değilse, ‘zaman’ kavramı farklı anlamlara işaret ediyorsa, bu durumun felsefi açıklaması nasıl yapılır? Bu makalede, Wittgenstein’in perspektifi öncelik alınarak, yukarıda bahsi geçen sorular üzerinde durulacaktır.

Abstract

This paper shall aim at understanding the concept of time in a religious framework, primarily from the perspective of Wittgenstein. In religious narratives, we find events happening in time. In every religious discourse, we come across events, which are captured in historical time. And many religious utterances were performed with reference to time – past, present and future. How far are these events, which happened in a religious setting, matched or corroborated with historical facts? What is the significance of these utterances? What do these events convey to us? Does it convey the same meaning to a believer and nonbeliever? In other words, how does the concept of ‘time’ function in historical and religious narratives? Do ‘time’ signify the

* Çalışma, 2005’te Kirchberg am Wechsel, Avusturya’da düzenlenen 28. Uluslararası Wittgenstein Sempozyumu’nda sunulan yazılardan biridir. Ludwig Wittgenstein Derneği tarafından 1976’dan beri Wittgenstein’in düşünceleri üzerine sempozyumlar düzenlenmektedir.

** Prof. Dr. Archana Baura, Guwahati Hint Teknoloji Enstitüsünde görev yapmaktadır. Yüksek lisansını “*Sürdürülebilir Kalkınma Felsefesi*” alanında yapmıştır ve pek çok matbu eseri mevcuttur.

*** İbn Haldun Universtiy, student in Economics Department, Orcid ID: 0000-0002-2311-1876; Abdulsamet Şentürk, Yüksek Lisans öğrencisi., Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Ana Bilim Dalı, abdulamet_senturk16@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8183-8099.

same in both these frameworks or is it different? These are the issues we will focus on in our paper, primarily from Wittgenstein's perspective.

I

Wittgenstein, dini alanda zamana gönderme yapan ifadeler bulursa da bu ifadelerin tamamen başka bir çerçeveye ait olduklarını söyler. Zamanın içerisinde 'dini bağlam'da gerçekleşen bu olayların ilettiği anlam, 'tarihsel bağlam'da dile getirilmezler, şayet istense de ifade edilemezler. Bu düşünce, geç dönem Wittgenstein'in geliştirdiği dil anlayışının bir sonucudur. Burada Wittgenstein, kullanılan kelimelerle ilişkili olan anlamın, bu kelimelerin içerisinde kullanıldığı bağlama göre değiştiğini ifade eder. Farklı bağlamlarda kullanılan dil aynı dahî olsa, bu dildeki bir kelime yalnızca tek bir anlama işaret etmez. Dil aracılığıyla edindiğimiz içerik anlatıdan anlatıya değişir. Bir kavramın bir anlatıda ilettiği anlam, aynı kavramın farklı bir anlatıda ilettiği ile benzeşmeyebilir. Wittgenstein bu noktada şöyle bir vurgu yapmaktadır: "*Saatin zamansallığı ile müziğin zamansallığı. Bunlar hiçbir şekilde aynı şeyi ifade etmezler*".¹ Bu ifade, dile karşılık gelen yalnız bir içerik olmadığını gösterir. Bununla birlikte, yalnızca dil-oyunu ve kendi 'yaşam biçimleri'ni ortaya koyan anlam vardır. Geç dönem Wittgenstein için dil, devamlılık ve düzene sahiptir. Ancak bu düzen, kesin ve tutarlı kurallar bütünü değil, bir gelenek, yerleşmiş ve devamlı kullanımlar bütünüdür. Bu kesin ve tutarlı kurallar bütünü, gramer, halihazırda tali bir yapıdır. O, dinleyici ve konuşmacı arasında var olan temel anlaşmalar ve *güven üzerine kurulu*, kendiliğinden üstü kapalı bir şekilde gelişen gramer, dilbilgisidir. Gramerin kendi kurallarını belirlemesinin yegane sebebi, belirli bir bağlama uygun kullanımın var olmasıdır. İnsan söylemlerinin anlamlı kipleri, birbiriyle iletişim kuran insanların arasında bulunan karşılıklı güvende zemin bulur. Wittgenstein dil oyunu kuramını daha da ileri götürerek resim kuramıyla ilişkilendirmiştir. Bir resmin anlamlı olup olmadığı, ancak atıfta bulunduğu bağlamın sınırları içerisinde belirlenebilir. Bu farklı resimler ve farklı gramerlerin temeli, yaşam biçimleri üzerindeki uzlaşmalara dayanmaktadır.

II

Dini bağlamda gerçekleştirilen bu karşılıklı ve zımni anlaşma, dini dil oyunlarının hayatın daha geniş alanında geçerli olmasını mümkün kılar. Din dilinin kendine özgü bir grameri olduğu açıktır. Bir resim olmasıyla teoloji de belirli bir dinsel çerçevede ne tür oyunlar ortaya konabileceğini belirleyen bir kurallar bütünüdür, bir gramerdir. Geç dönem çalışmaları boyunca Wittgenstein, din alanında bulunan ifadelerin kendine özgü bir düşünce ve dil sistemi içinde ele alınması gerektiğini, aksi takdirde bunların bir anlam ifade etmeyeceğini belirtmeye çalışır. Bu kendine has sistemin içerisinde geçerli sayılabilecek bir kanıtın başka bir sistemde öne sürülmesi makul olmaz. Dini dil ne tanımlayıcı ne de açıklayıcıdır.² O, ancak mânânın bir ifadesi olarak alınabilir.

Bu kavrayışla birlikte, Wittgenstein, 'zaman' kavramının bütün bağlamlarda aynı şeyi ifade etmek zorunda olmadığını hatırlatır. Devamında bu durumu şu örnekle destekler: "*Bir oyunun, tarihsel zamanın bir parçası olmayan, kendine özgü bir zamanı olduğunu iddia edebilir miyim? Bir başka deyişle, oyuna özel*

¹ Yazarın bir kısmını aldığı paragrafın tamamı şu şekilde İngilizceye çevrilmiştir:

"*Isochronism according to the clock & isochronism in music. They are by no means equivalent concepts. Playing in strict time, does not mean playing exactly according to the metronome. But it would be possible that a certain kind of music should be played according to the metronome. (Is the opening theme of the 8th symphony of this kind?)*" Ludwig Wittgenstein, *Culture and Value*, çev. G. E. M. ANSCOMBE (London: Basil Blackwell, 1980). Türkçeye aktarırken Metis Yayınları'ndan çıkan Doğan Şahiner'in çevirisinden yararlanılmıştır:

"*Saate göre izokronizm ve müziğe göre izokronizm. Bunlar hiçbir surette eşdeğer kavramlar değildir. Sıkı bir tempoda çalışmak, tam olarak metronoma göre çalmak anlamına gelmez. Ama belli türden müziğin metronoma göre çalınması gerekebilir, bu mümkündür. (8. Senfoninin <ikinci bölümünün> açılış teması bu türden mi?)*" Ludwig Wittgenstein, *Kültür ve Değer*, çev. Doğan Şahiner (İstanbul: Metis Yayınları, 2009).

² İlaç prospektüsü veya sözlük dili gibi açıklayıcı ve tanımlayıcı değildir. (Ç.n.)

zamanın içerisinde öncesi ve sonrası olarak ayırım yapabilirim, fakat burada 'olaylar, Sezar'ın ölümünden önce mi yoksa sonra mı gerçekleşti?' gibi bir soru sormamın anlamı yoktur."³ Bu, zaman kavramını anlamak için farklı bağlamlara başvurmanın mümkün olduğunu gösterir. Benzer şekilde, dini anlatıda belirli bir zaman diliminde gerçekleşmiş bir olay varsayalım. Bu olay, tamamen farklı çerçevelere ait olmaları sebebiyle kesin bir şekilde tarihsel bir anlatıyla karıştırılmamalıdır. Bu noktada Wittgenstein, Hristiyanlığa atıfta bulunarak şöyle söyler: "*Hristiyanlık tarihsel gerçekliğin üzerine kurulu değildir, bilakis, o bize (tarihsel) bir anlatı sunar ve 'şimdi inanın!' der. Ama bu anlatıya tarihsel bir anlatıya inandığınız şekilde inanmayın, yerine: inanmanın zorluklarına göğüs gererek, yalnızca hayatın bir getirisi olarak edindiğiniz biçimde inanın. İşte size bir hikâye, ona diğer tarihsel anlatılara yaklaştığınız gibi yaklaşmayın. Onun için hayatınızda özel bir yer açın. Bunda çelişkili bir şey yok!*"⁴

Burada Wittgenstein'in gündeme getirdiği husus, dini (tarihsel) bir anlatı olan Mesih'in hayatının, tarihsel anlatı niteliği taşıyan Napolyon yahut Sezar'ın hayatıyla bir tutulamayacağıdır. Tarihsel bir anlatı kişinin tarihe dair müktesebatını genişletir. Bu sebeple o, tarihsel gerçekle muhataptır. Buna karşın, dini bir anlatı kişinin dine olan inancını kuvvetlendirir. Bir inanan, bir tarihçiden farklı olarak varoluşun somut gerçekleriyle ilgilenmekten ziyade, belirli bir dini anlatının bir kısma olarak değeriyle ilgilenir. Wittgenstein'in ifade ettiği şekliyle: "*Bir inananın bu rivayetlerle ilişkisi, ne tarihsel gerçekle (imkân dahilinde olma) ilişkilidir, ne de 'akıl doğruları'ndan oluşan bir teoriyle.*"⁵ Burada önemli olan, anlatıda Mesih'in kurtarıcı olduğu bir durumla karşılaşan kişinin hayatında, bunun neyi değiştirdiğidir.

İsa'nın doğumu, çarmıha gerilmesi ve dünyaya yeniden gelişi gibi belirli tarihsel gerçeklere havi olması sebebiyle Hristiyanlığın tarihsel bir temeli olduğu söylenir. Ancak Wittgenstein: "*Buradaki tarihsel gerçeklere olan inancımız, sıradan tarihsel gerçeklere olan inançtan farklıdır*",⁶ diyerek bu düşünceye karşı çıkar. Hristiyanlıkla ilgili gerçekler tarihsel biçimde ele alınsa da sıradan tarihsel gerçekler gibi değildirlen, çünkü inanan kişiye yalnızca insanlık tarihi boyunca neler olduğunu belirtmekten fazlasını sunarlar. Başka bir deyişle onlar, içsel bir mânâyâ sahiptir. İnanan bir kişinin dini inanca bağlı olmasının asıl sebebi kesin bir kanıtın varlığı değil, kişinin kendi şahsi ve öznel kanaatidir. Dini bir inanç, basit bir şekilde, belirli önermelerin lehinde veya aleyhinde olan kanıtları tartma ve buna göre kabul veya karşı çıkma meselesi değil, belirli bir resmi akılda tutma ve onun tarafından duygusal ve bilişsel olarak hareket ettirilme meselesidir.⁷

O halde, bir anlamda, 'dini zaman'da geçen anlatılar, 'tarihsel zaman'da geçenlerle aynı anlamı taşımak zorunda değildir. Bu anlatılar düpedüz farklıdır. 'Dini zaman' anlatısı mantıksal olarak kendi kendine

³ "*Dramın, tarihsel zamanın bir parçası olmayan kendi zamanının olduğunu söyleyebilir miyim. Yani onun içindeki önceden ve sonradan söz edebilirim ama onun içindeki olayların örneğin Sezar'ın ölümünden önce mi sonra mı meydana geldiğini sormamın anlamı yoktur.*" Wittgenstein, *Kültür ve Değer*.

⁴ "*Hristiyanlık tarihsel bir hakikate dayanmaz, ama bize (tarihsel) bir anlatı sunup şöyle der: şimdi inan! Ama bu rapora inancın, tarihsel bir rapor için uygun olan inanç olmasın, --tam tersine, inanmanın güçlüklerine katlanarak inan, ki bunu ancak yaşamın bir ürünü olarak yapabilirsin. Burada sana bir mesaj var! -- bunu bir başka tarihsel mesajı göreceğin gibi görme. ona yaşamında tamamen farklı bir yer aç. --Bunda hiçbir paradoks yoktur.*" Wittgenstein, *Kültür ve Değer*.

⁵ Yazarın bir kısmını verdiği kesitin tamamı şu şekilde İngilizceye çevrilmiştir:

"*The believer's relation to these messages is neither a relation to historical truth (probability) nor yet that to a doctrine consisting of 'truths of reason'. There is such a thing. --(We have quite different attitudes even to different species of what we call fiction!)*" Wittgenstein, *Culture and Value*.

"*Müminin bu mesajla ilişkisi ne tarihsel hakikatle (olasılıkla) bir ilişkidir, ne de 'akıl hakikatlerinden' ibaret bir öğretiyle ilişkidir. Böyle bir şey vardır. --(Kurgu dediğimiz şeyin farklı türlerine karşı bile tamamen farklı tutumlarımız vardır!)*" Wittgenstein, *Kültür ve Değer*.

⁶ Yazarın bir kısmını aktardığı kesitin tamamı İngilizceye şu şekilde çevrilmiştir: "*Here we have a belief in historic facts diferent from a belief in ordinary historic facts. Even, they are not treated as historical, empirical, propositions.*" Ludwig Wittgenstein, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, ed. Barrett Cryill (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1967).

⁷ Ludwig Wittgenstein, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*.

yeten bir söylem evrenidir. Felsefi düşüncede, ‘zaman’ anlatılarının farklı çerçevelerde ele alınabileceği fikri mevcuttur. Bu noktada öne çıkan tanımlar ‘nesnel zaman’ ve ‘öznel zaman’ olabilir. Öznel zaman, fenomenolojik analizde, özellikle de Paul Ricoeur'un zamansal, anlatısal bir örüntü ortaya çıkaran insan deneyiminin fenomenolojik analizini içeren eserlerinde, ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Farklı anlatılarda aktardığı anlam bakımından tarihsel/nesnel bağlamda geçmiş ve gelecek biçiminde söz konusu olan zaman, dini/öznel bağlamda kullanılanlardan farklıdır. Bununla birlikte tarihsel bir anlatıda olmuş olanın ‘geçmiş’, olacak olanın ise ‘gelecek’ şeklinde isimlendirilmesi dini bağlamda aynı şekilde kullanılmasa bile, yine ‘geçmiş’ ve ‘gelecek’e dair olaylardan bahsederiz. Her yıl Krişna'nın ve Muhammed Peygamber'in doğumu, İsa'nın dünyaya geri dönüşü vb. kutlanır. Ancak dini zamanın bu yaşanmış tarafları, tarihsel zamanın ‘gramer’i dahilinde değildir. Husserl ve Heidegger gibi fenomenolojistler, zamanın yaşanmış tarafıyla ilgilenmişlerdir. ‘Zamansal bir yapı’ olarak insan varlığının bilinci; Ricoeur için olduğu şekliyle, ‘deneyimin anlatı niteliği’dir. “Zaman, bir anlatı tarzından hareketle ulaşıldığı ölçüde insandır; anlatı ise zamansal varlığın kendiliğini resmettiği sürece anlamlıdır.”⁸ Sonuç olarak kavrayışımız, yalnız bir konunun ‘taklit’ edilebilir sınırlarını açığa vurması ve eylemlerin bir tasvirini ortaya koymasıyla değil, dünyada oluşun takdire şayan bir uyarlamasını üretken bir hayal gücüyle inşa etmesiyle de bir anlatı çerçevesinde oluşur.

Dini uygulamaların felsefi kavrayışı, her ne kadar ortada farklı anlatılar olabileceği düşüncesini desteklese de hala, bu tür bir yorumlamanın ‘asıl’ inananlar tarafından ne kadar hayata geçirildiği şüphelidir. Bu sebeple Wittgenstein, dindar bir kişi olmadığını üstüne basa basa söyler.

Din diliyle ilgili en ayırıştırıcı nokta, sadeleştirilemez belirsizliğine ve mecazın yoğun kullanıldığı diline rağmen bu hayat tarzından gelmeyen kişiler için dahî anlaşılabilir olmasıdır. Deneyimimizde köklü yapısal bağlarla bitişik bulunan örüntülerin, dil kullanıcıları arasındaki anlam dünyasında daha derin bir anlamı vardır; bizim kesin şekilde tek anlamlı bir dilde kavrayamayacağımız, semboller yoluyla konuşan bir dil ve anlatının açık edebileceği, belki de ‘bakılıp görülebilen’ bir anlam. Bu yolla tüm düşüncemiz bir anlatı çerçevesi içine gömülür. Tek anlamlı bir dilin bile “kaba sınırları” vardır ve bu sınırlar o kadar kesin değildir. Modern seküler bir bilim adamı dahî bazen “yaşamak için mitlere” başvurur. Dini zamanın veya ‘dini tarihin’ anlamının kendileri için hikayeler tarafından oluşturulduğu inananlar ve dil kullanıcılarına yönelik ‘tarih benzeri’ tanıdık bir dünyayı tasvir eden dini anlatıların olması makuldür, çünkü bu anlatıların anlamı, anlamın oluşturulmasının mantıklı olduğu yaşam biçimine dayanır. Dindar bir Hristiyan için belirli bir bağlamdaki dini anlatı, İsa Mesih'in doğumu veya dünyaya yeniden gelişi gibi, tarihte gerçekleşen olaylara atıfta bulunabilir, ki bu bir kurgu yahut efsanenin aksine dini bir anlatının talep edebileceği bir şeydir. Dini bir tasvir ile tarihsel bir tasvir arasındaki fark tam da bu noktada ortaya çıkar. İlki dışsal bir kıyasa muhatap değilken, ikincisi bir doğrulama aşamasına tâbidir. Wittgenstein bununla ilgili şöyle der: “Bana öyle görünüyor ki, dini bir inanç yalnızca bir referans sistemine karşı tutkulu bir bağlılıktır.”⁹ Anlatı eğer tarihi andıran bir durum yahut

⁸ Yazarın bir kısmını aktardığı kesitin baş kısmı İngilizceye şu şekilde çevrilmiştir: “The world unfolded by every narrative work is always a temporal world. Or, as will often be repeated in the course of this study: time becomes human time to the extent that it is organized after the manner of a narrative; narrative, in turn, is meaningful to the extent that it portrays the features of temporal experience.” Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, çev. Kathleen McLaughlin - David Pellauer (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1984).

⁹ Yazarın bir kısmını verdiği notun devamı şu şekilde İngilizceye çevrilmiştir: “It appears to me as though a religious belief could only be (something like) passionately committing oneself to a system of coordinates. Hence although it's belief, it is really a way of living, or a way of judging life. Passionately taking up this interpretation. And so instructing in a religious belief would have to be portraying, describing that system of reference & at the same time appealing to the conscience. And these together would have to result finally in the one under instruction himself, of his own accord, passionately taking up that system of reference.” Wittgenstein, *Culture and Value*.

“Bana sanki dinsel bir inanç ancak kişinin kendini koordinat sistemine tutkuyla bağlaması (gibi bir şey) olabilir gibi görünüyor. Dolayısıyla bu, inanç olsa da aslında bir hayat tarzı, ya da hayatı yargılamanın bir tarzı. Bu yorumu tutkuyla benimsemek. Öyleyse bir dinsel inancın öğretilmesi, bu referans sistemini resmetmek, betimlemek ve aynı zamanda vicdana seslenmek olmalıdır. Ve

zamanın yaşanmış boyutunu tasvir ediyorsa bu, ortak dili doğal şekilde kullanan bir topluluğun kendi içinde hikâyeyi aktarış biçiminin bir sonucudur. Anlam ve anlamın doğruluğu dışsal bir müdahale sonucu değil, anlatının kendisinde açığa çıkar.

bunlar bir araya gelince, sonunda, öğretimin verildięi kişinin bu referans sistemini kendiliğinden tutkuyla benimsemesi sonucu verilmelidir.” Wittgenstein, Kültür ve Değer.

Kaynaklar

Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. çev. Kathleen McLaughlin - David Pellauer. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1984.

Wittgenstein, Ludwig. *Culture and Value*. çev. G. E. M. ANSCOMBE. London: Basil Blackwell, 1980.

Wittgenstein, Ludwig. *Kültür ve Değer*. çev. Doğan Şahiner. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Wittgenstein, Ludwig. *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. ed. Barrett Cryill. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1967.